

ГЕОРГІУС З РУСІ В КРАЇНІ ДИВ: ЮРІЙ ДРОГОБИЧ І СТЕРЕОТИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (XV – XVI СТ.)

Назва цієї статті, на перший погляд, виразно нав'язує до відомої казки Люїса Керолла “Аліса у країні чудес”. Проте йтиметься у ній зовсім не про фантастичний сон літературного персонажа, а про історико-культурний контекст епохи, в яку діяла цілком реальна людина. Постає Юрія Дрогобича (Юрія зі Львова, Юрія з Русі) вже встигла увійти в канонічний ряд визначних діячів української культури, хоча його національна ідентичність все ще залишається предметом дискусій. Ця стаття – спроба розглянути її тексти та біографію крізь призму історії ментальності та культури Заходу й Сходу Європи.

Юрій Дрогобич/Котермак: постає і образ. Прихильники українського походження вченого у різних варіантах повторюють думку, сформульовану ще у 20 – 30-х роках ХХ ст. Саме тоді книгу Юрія Дрогобича стали вважати предметом гордості українців Галичини. Завдяки публікаціям наддніпрянця В. Заїкина звістка про неї потрапила спочатку на шпальти української католицької преси (зокрема станіславівської газети “Нова зоря”) в Галичині, а звідти “перекочувала” на сторінки “Української Загальної енциклопедії” під редакцією Івана Раковського у вигляді стислої словникової статті: “Дрогобицький Юрій, український письменник, родом зі Дрогобича, проф. університету в Кракові 1488, пізніше проф. і ректор унів. в Болонії † 1494. Видав у Римі 1483 книгу: “Judicium prenosticon Magistri Georgii Drohobych de Russia”, відому лише в однім примірнику. Це була перша книжка, видана українцем”¹. Ці дані стали підставою для популяризації постаті Дрогобича у масовій свідомості галичан. При цьому “прізвище” вченого (Drohobych) дало підставу адептам творчості “Юрія з Русі” називати його не просто українцем, а навіть представником окресленого субетносу: “Отже, проф. В. Заїкину завдячує Бойківщина, що він між старими книжками відгребав забутого й нікому не знаного так визначного бойка, який на цілу Соборну Україну видав першу друковану книжку” – зазначав у 1931 році на сторінках “Літопису Бойківщини” самбірський адвокат Володимир Гуркевич². Після II світової війни постає Юрія Дрогобича як представника української культури ще більше вирізняється на тлі інших. Це відбувається, у першу чергу, завдяки дослідженням Ярослава Ісаєвича, який, окрім ряду статей, присвятив Дрогобичу окрему книгу в популярній серії “Життя славетних”³. Завдяки дослідженням львівського науковця схематична раніше біографія автора “Прогностикона” стала деталізованою, а текст його книги було опубліковано і проаналізовано. Саме ці пошуки, певною мірою, визначили символічне місце “Юрія з Русі” не лише в українській історичній науці, але й у національній міфології українців кінця ХХ – поч. ХХІ століття. Отож, сьогодні в очах дослідників та широкого загалу Дрогобич постає астрономом, медиком і латиномовним українським поетом⁴. Такий образ вченого сприймають і в західноєвропейських наукових колах. Скажімо, у відомій книзі британського славіста Вільяма Френсиса Райана про історію магії й ворожіння

Юрій Дрогобич фігурує як “українець з Галичини”⁵. Частина дослідників, однак, ставить під сумнів тезу про українське походження Юрія Дрогобича. Вони твердять, що виходець з Дрогобича, Львова чи Русі XV ст. не обов’язково мав бути українцем. Їхні підозри підсилює, зокрема, те, що вчений діяв у римо-католицькому (“латинському”) культурному середовищі, і, очевидно, не був православним (що могло б вказувати на його руське, а не польське походження). Проте і для тих, хто підтримує цю концепцію, і для тих, хто її заперечує, він залишається вченим з (Червоної) Русі, який творить в Італії XV ст. – самому серці ренесансної Європи. Питанням, однак, залишається те, що означало у той час бути вченим, і наскільки тексти Юрія Дрогобича відображають ментальність доби Відродження взагалі.

Ренесанс: епоха та міф. Епоха Ренесансу завжди була для істориків “дволиким Янусом”. Довгий час її трактували так, ніби вона мала лише одне “обличчя”. Початок цьому, як відомо, заклали ще самі вчені доби Відродження, а потім і Просвітництва. Вони поділили європейську історію на два основні періоди: “античний”, в якому жили творці “класичної” культури Стародавньої Греції та Риму, і “новий”, в якому жили самі ці вчені. Між цими епохами помістили не дуже визначений проміжок – “середні віки”. У хронологічному плані він мав би слугувати “містком” між періодами. Однак досить швидко його стали вважати часом розриву з античною традицією – колективної помилки, яку “виправив” Ренесанс. Звідси – образ “світлої” епохи, розповсюджений у шкільних підручниках XIX – XX ст.: після “темних століть” середньовіччя відроджуються “високі ідеали” античної культури, починає розвиватися “справжня наука”, здійснюються важливі технічні відкриття; людина “звільняється з давніх пут”, і на цьому тлі виникає “нова” європейська цивілізація. Первісно зразком Відродження вважали італійську культуру. Проте згодом термін “Ренесанс” став настільки популярним, що його почали застосовувати для аналізу дуже різних культурних явищ. Так, мова йшла і про “проторенесанс XIII ст.”, і про європейський “Північний Ренесанс” (який за часом та ідеями відповідав традиційній Реформації), і про схожий феномен у віддаленій від ідей італійського Відродження Росії. Зрештою, “модне” поняття перенесли на ще віддаленіші у часі й просторі цивілізації ісламу XII ст. і Японії XVII ст.; йшлося не лише про візантійський проторенесанс, а й про культуру Відродження у Китаї. Отож, сам термін (“Ренесанс”) почав поступово “розмиватися” і втрачати первісний зміст. Згодом такий підхід розкритикували, а його місце зайняв обережніший погляд на ренесансну культуру. Цивілізацію італійського Відродження перестали вважати лише недосяжним ідеалом чи недоступним для розуміння феноменом людського духу. Її стали розглядати як продовження, видозміну середньовічної цивілізації. З іншого боку, прихильники “цивілізаційної окремішності” Відродження почали протиставляти “темні” й “світлі” сторони італійського гуманізму. Водночас думка про те, що “Ренесанс” є радше позитивним, аніж негативним явищем, залишається однією із ключових ідей не лише буденного, але й наукового способу мислення. Саме цим, очевидно, зумовлені активні пошуки слідів ренесансної культури не лише в країнах Західної чи Північної, але й Східної Європи, включно з тогочасною Річчю Посполитою та Руссю в її складі. Однак, тут безпосередні впливи Ренесансу можна б назвати слабкими відголосками італійського Відродження. Скажімо, у Львові, який у цей період називали “столицею Русі” і навіть порівнювали з Венецією, візуальна присутність ренесансного мистецтва обмежена кам’яницями патриціату на площі Ринок, у побудові яких брали участь італійські майстри. Тому навчання студентів з Галичини в університетах Європи нерідко слугує для дослідників важливим аргументом, який засвідчує причетність українців

до загальноєвропейських культурних процесів XV – XVI ст. Одним з хрестоматійних прикладів такої причетності й стала біографія Юрія Дрогобича – викладача й ректора Болонського університету в 1481 – 1482 рр., автора першої друкованої книги, написаної вихідцем з українських земель.

Трактати Дрогобича: форма і композиція. Проте у рамках даної статті нас цікавлять власне твори Юрія з Дрогобича, їхня форма та зміст. Усі відомі на сьогодні тексти його авторства – і “Прогностичне судження про 1478 рік”, і “Прогностичний погляд про 1483 рік”, і “Судження про затемнення” – астрологічні трактати⁶. Цей момент, який може слугувати ключем для розуміння світогляду вченого, уже став предметом зацікавлень дослідників. Однак, на нашу думку, аналізувати астрологічні тексти Юрія Дрогобича методами самої ж астрології, хай навіть у її оновленому, “науково-філософському” варіанті, як це зроблено, наприклад, у післямові до видання його творів 2002 року, недоцільно і неправильно⁷. Натомість ми спробуємо поглянути на тексти Дрогобича виключно у контексті історії ментальності та ідей.

Насамперед звернемо увагу на вузлові моменти у композиції його трактатів. Два з них – “Прогностичне судження про 1478 рік” та “Прогностичний погляд на 1483 рік” – побудовані за однією схемою, лише у двох варіантах. Обидва тексти сконструйовані з розділів – “часточок” чи частинок (“партикул”). У “Прогностичному судженні про 1478 рік” таких “часточок” / “частинок” 24, у “Прогностичному погляді на 1483 рік” – 10, кожна з яких має свою назву. Водночас початкова і фінальна частини обох трактатів відрізняються одна від одної. “Прогностичне судження про 1478 рік” починається і завершується зверненням до небесних сил. На його початку вміщено символічне сполучення “святих імен” – “Ісус Марія” (Iesus Maria), а наприкінці – інша ритуальна формула “Слава Трійці” (Laus trinitati) і дата (“травень 1478”). Натомість “Прогностичний погляд на 1483 рік” має складніше словесне оформлення, “більш відповідне” тогочасній друкованій книзі. Його починає віршована присвята папі Сиксту IV, за якою йде своєрідний “Зміст книги”, і, нарешті, сам текст, складений з тих же “частинок”. Будова розділів у цьому творі відрізняється від тої, яку бачимо у Прогностику 1478. За традиціями, прийнятими ще у схоластичній логіці, окремі “партикули” тут подані у вигляді ряду висновків. Зокрема, шоста “частинка” складається аж з восьми “конклюдій” (семи пронумерованих і заключної восьмої). Інші ж “партикули” поділені на підрозділи з власними заголовками (“Про статус Мілана”, “Про становище з вірою і сектами тощо”). Ряд розділів “Прогностичного погляду на 1483 рік” (як, наприклад, “Частинка 5”) мають змішану композицію. Вони поділені одночасно на “теми” (“Про війни і битви”, “Про ознаки першого затемнення Місяця”) і на короткі висновки (їх тут аж вісім). Натомість ще один текст Дрогобича – “Судження про затемнення” – поділений на простіші за будовою розділи, з передмовою, збереженою лише фрагментарно. Водночас і тут бачимо тенденцію до ускладнення тексту. Так, на тлі “суцільного” викладу матеріалу у трактаті особливо виділено другий. Тут автор тлумачить знаки гороскопу; розповідь про кожен з них формує свого роду “підрозділ всередині розділу”. Так чи інакше, з точки зору композиційної будови тексти Дрогобича вписуються у загальні стандарти, за якими укладали середньовічні наукові праці.

Водночас зовнішні відмінності між різними текстами Дрогобича частково відповідають відмінностям у їх змісті. Наприклад, уже на перший погляд помітно, що “Прогностикони” мають “практичне” спрямування і відповідають традиціям укладання гороскопів. На відміну від них, приписуване магістру Георгію з Русі “Судження про затемнення” – “теоретичний” твір, вписаний у канони наукових трактатів середньовіччя

і ренесансу. Тому слід детальніше зупинитися на стереотипах кожного з цих жанрів та на світоглядних моделях, які стоять за ними. У більшості з цих текстів поєднані риси панегірика і типового астрологічного трактату. Про це свідчать інціальні частини Дрогобичевих текстів. Вони починаються або з прослави Бога (“Судження про 1478 рік”), або з панегірика земним володарям (“Судження про 1483 рік”). Після цього йде також майже стандартна мотивація, чому саме автор взявся за свій текст. Вона не позбавлена панегіричних рис, як у “Судженні про 1478 рік” і виразно звернена до місцевого патриціату: “заради більшої слави ... шляхетних домів і процвітання цього уславеного міста Болонї наважуюсь я на це благословенне дослідження. Я, магістр Георгіус з Русі, задумав видати судження про нинішній 1478 рік зі фігур планет та впливів сузір'їв, яке вирішив поділити на 24 часточки”⁸. У “Судженні про 1483 рік” стратегія вступу витонченіша. Тут Дрогобич демонструє свою версифікаторську техніку, укладаючи вірш-посвяту і водночас прославу власного мистецтва “читати волю зірок” і астрології взагалі: “я видаю свої твори щорічно для прочитання, вважаючи, що цим я сприяю людському роду. Адже вони не пусті (...) – самою Мінервою подаровані згори. Ти пізнав, яка сила зірок; я знаю, що ти вивчить усі причини речей”, – звертається астролог до свого найголовнішого читача – папи Сикста IV, зображуючи того своїм однодумцем⁹ Такі звичні для тогочасного читача різновиди вступних вели до відносно стандартної моделі, на якій Георгіус з Русі будував свої уявлення про дійсність.

Астрологія (Дрогобича) як (квазі)система: лексикон уявлень і штампів. “Ментальний світ” європейської астрології в епоху відродження був водночас і чітко упорядкованим, і строкатим та змінним. Опорою астрології як системи були погляди Клавдія Птолемея, викладені у його “Megale syntaxis” та “Тетрабібліоні” (Quadripartitum Cl. Ptolemae / “Чотирикнижжя Клавдія Птолемея”), а також праці Аристотеля, які сформували середньовічну та ренесансну науку. Ці твори потрапили у середньовічну Європу не з перших рук, а за посередництвом арабських астрологів. Не випадково у текстах Юрія Дрогобича згадується “Альмагест” – трансформація “Tabrir al magesthi”, тобто того ж таки “Megale syntaxis” Птолемея в арабському варіанті, а в одному з Прогностиконів маємо прямі поклики на східну традицію: “у повітрі Дракони з’являться, яких по арабськи називають Азуб”¹⁰. З астрологічних прогнозів Дрогобича видно, що книжник з Русі використовував ці канонічні тексти по-різному. Наприклад, у “Прогностичному судженні на 1478 рік” він детально вказує, що його твердження оперті на теорії авторитетів: “згідно з Птолемеєм і Галі в “Тетрабібліосі”, в главі 12; з Аль-Бумазаром в частині “Про квіти”, та Месхалом в книжці про рух років в світі, воно [Сонце] по заслуді займає панівне місце серед планет і узурпує собі владу над роком”¹¹ чи “згідно з Аль-Бумазаром у “Вступі до квітів” і Альхабітом, у його “Ісагогіях”, дія перша”¹², “згідно з Альбумазаром у другій книзі “Квітів” і в “Книзі великих поєднань”, в першому трактаті, дія четверта (...); навіть за Гермесом, у його “Стокнижжі” у тридцять третьому слові (...)”¹³, “знаки вогняної природи, ... які в книзі Аристотеля про метеори називаються стрибаюча коза”¹⁴ тощо. З іншого боку, модерні категорії наукового апарату були загалом чужими астрології і ренесансній науці. Нерідко автор “Прогностикона” просто інкорпорував чужі твердження у власний текст, загальниково покликаючись на авторитети, знаючи, що його натяки вказують на загальновідомі постаті й тексти: “Про це і Мессахалах в главі 11-тій”¹⁵, “як каже Галі”, “Згідно з Іспанцем у першій частині “Тетралогії”¹⁶ “У цьому питанні необхідно наслідувати найвизначнішого учителя англійців”¹⁷ – зазначає Дрогобич в уступах до своїх текстів. В цілому ж його праці відображають коло читання тогочасного астролога: “Flores” Альбумазара, “Quadripartii”

Птоломея, праці Галі, “Isagogiae” Альхабіга, трактати Аристотеля – це ті тексти, які він знав безпосередньо або ж з других рук. Вони відсилали до складної картини світу, що виникла внаслідок змішування східної і західної книжної ученості.

За гороскопами, які укладав Юрій Дрогобич, приховувалися уявлення про геотричний Всесвіт, першу модель якого запропонував саме Птоломея. Невипадково на сторінках “Божественної комедії” постать Птоломея вміщена в Лімбі, а тогочасний коментатор Дантової поеми, Гвідо Пізанський, називає його “найбільшим князем астрологів”¹⁸. Натомість в самій італійській середньовічній традиції, до якої мимохіть долучився Дрогобич, образ неба довгий час формувався саме під впливом містичної космології Данте Аліґ’єрі. У тій же “Божественній комедії” поет описує свій Універсум як ряд “небес”, розташованих довкола центру – Землі. Частина з них мають свої “світила”: Місяць, Меркурій, Венеру, Сонце, Марс, Юпітер, Сатурн (саме у такій послідовності їх знали тогочасні вчені). Далі – небо з зафіксованими на ньому безіменними “зірками”, ще далі – Першорущій, і, нарешті, Емпірей. Над цією “Земною системою” нависає Містична Троянда (Роза Світу), ще над нею – Бог, оточений ангельськими чинами, які розміщених на різних рівнях дев’яти небес¹⁹. З певними застереженнями, створений у XII віці Всесвіт “Божественного Данте” (як його називали гуманісти) був невід’ємною частиною світогляду інтелектуалів XV – XVI ст. Тому Юрій Дрогобич на початку свого “Прогностикону” й називає Бога “Господом десяти сфер”²⁰. В його уяві вибудовувалася та ж таки велична модель світобудови.

Разом з тим, починаючи з XIII – XIV ст., в астрономо-астрологічних середовищах ідеальна схема Всесвіту стає предметом дискусій. Вже Микола Орезмійський у середині XIV ст. сумнівався, чого більше у рухах небес: сумірності чи несумірності, гармонії чи дисгармонії, вічної стабільності чи постійного виникнення нових і нових “констеляцій”²¹. Інші його сучасники – Етьєн Тамп’є, Генрих Гентський, Ричард Міддлтаунський, Томас Бавардін, Волтер Берлей – жваво сперечаються, чи Господь має змогу надати “останньому небу” прямолінійний рух, та скільки світів Він може, якщо забажає, створити – один чи багато; чи існує у Всесвіті безконечна порожнеча, у якій перебуває Бог, і де він перебуває взагалі – у небі чи поза ним тощо.²² Зрештою, той же Микола Орезмійський йде навіть далі, наперекір Птоломею і Аристотелю стверджує, що Земля теоретично може рухатися навколо іншої планети²³. Проте більшість вчених XIV – XVI ст., як влучно зауважує Александр Койре, вважали такі дискусії лише цікавими вправами для розуму, дрібничковою казуїстикою, чимось на зразок сьогоднішньої наукової фантастики²⁴. До них належав і Юрій Дрогобич, хоч у його працях нібито й бачимо поклики на раціоналізм. І це не дивно: його знання про світ належали іншій – християнсько-аристотелівській парадигми, у якій були свої власні проблеми і способи їх вирішення. Старі стереотипи вже почали піддавати сумніву. Однак нові ідеї “мігрували” між університетськими середовищами тогочасної Європи дуже повільно і нерівномірно. Теорії “оновленої астрономії”, які виникли у Парижі XIV ст., і тоді ж потрапили в Оксфорд, у Падуї стали відомими аж у XV і XVI ст.²⁵

Трактати Дрогобича відображали саме традиційну точку зору. Це погляд людини (фактично – буденного спостерігача), котра стоїть на нерухомій землі. Довкола неї обертаються планети, у тому числі й Сонце. На зоряному небі вона бачить не Всесвіт нової доби, а давній, “естетично довершений” Космос Аристотеля, Птоломея і Данте, лише частково “розхитаний” науковими дискусіями²⁶. Астрономія, якою вона користується, – невід’ємна від астрології. Ця “астрологічна астрономія” чи “астрономічна астрологія” суміщає дві, здавалося б, несумісні тенденції. З одного боку, її система та

методи у чомусь нагадують математику. Здається, перед нами – відносно точна наука, яка опирається на геометричну уяву. Однак насправді астрологія часів Юрія Дрогобича опиралася не так на раціональних обчисленнях, як на інтуїції. Саме на ній засновані чотири методи, якими послуговувалися алхіміки й астрологи цього часу²⁷. Це – пошук аналогій, опертих на малих, часто непомітних рисах, що уподібнюють предмети між собою; симпатій, які їх зближують; антипатій, які відштовхують, заснованих на “сусідстві” предметів та явищ узгоджень – конвенієнцій і таємничих “емуляцій” – взаємовпливів, які відштовхують і водночас пов’язують усі речі між собою, незважаючи на великі, часто на космічні відстані між ними. Для того, щоби виявити подібності і розбіжності між речами та явищами, треба було постійно зауважувати прикмети, сліди, знаки. На думку астрологів, вони існували усюди, треба тільки добре приглянутися до кожного предмету, дії, явища. Це видно з тих методологічних установ, які бачимо у приписуваному Юрієві Дрогобичу трактаті про затемнення. Він радить дивитися на природу як на калейдоскоп небесних і земних знаків, які то сходяться, то розходяться. Простота природи й розмаїття комбінацій між її елементами безконечна – підкреслює автор трактату, – і обидві лише додають сили композиційному мистецтву, тобто астрології. Вона у цьому тексті постає особливою, серединною, універсальною наукою, що сполучає у собі елементи решти наук, поєднуючи відчуття з чітким знанням²⁸. Ці переконання досить характерні для епістемі європейського відродження загалом та італійського Ренесансу зокрема²⁹. Тут Всесвіт стає Книгою, повною зашифрованих знаків, зведеною енциклопедією, “Суммою” знань, до якої настільки прихильним було середньовічне мислення. Щоб правильно читати цю сталу і водночас постійно мінливу Книгу, магам і астрологам Відродження потрібна Ерудичія (вміння систематизувати, класифікувати речі) та Дивінація (прозорливість, вміння провіщати майбутнє)³⁰. Небо для тогочасного астролога – вмістилище реальних та фантастичних явищ, подій та зображень: від комет, які несуть нещастя, та планет, які безсиліють у чужих небесних “домівках”, до не менш потворних “чорних ефіопів” чи навпаки, білосніжних дів³¹. Водночас “читець зірок” бачить у всіх природних явищах навіть не один, а цілий ряд магічних діалогів: розмову, яку ведуть між собою небесні світила, спілкування між ними і земними речами, зрештою, бесіду між макрокосмом (Всесвітом) і мікрокосмом (людиною)³². Отож, космос астрології – це “країна див”, у якій діють не природні, а надприродні закони. Саме вони встановлюють відповідність між планетами, металами, земними стихіями та певними категоріями людей. Тому астрологічне мислення насичене міфопоетичними асоціаціями, алегоріями і символами.

Усі риси цього специфічного світогляду бачимо у трактатах Юрія Дрогобича. Небесні тіла посилають сигнали не лише одне одному, але й людям – саме цей мотив стає одним із наскрізних у його трактаті про затемнення. Тут, як і в “Прогностиконах”, він накладає на небо щільну сітку астрологічних категорій, і бачить там зіркові фігури, сигніфікатори подій, універсальні констеляції, стелліуми і проміссори, асцеденти і диспозиції, володарів року і володарів стихій тощо. Зрештою, у цьому “ренесансному структуралізмі, все зведено до схожостей, аналогій, тотожностей і відмінностей, поділів. Зрештою, увесь потік подій, повчав майбутніх adeptів астролог, – це ті ж дванадцять зодіакальних знаків у різноманітних конфігураціях (“який знак скільки разів відкриється”), а саме астрологічне пізнання – постійне прагнення розкрити походження знаків і речей³³. Справді, такий підхід робив астрологію одним з різновидів пізньої семіотики – науки про знаки і значення.

Тому Георгіус з Русі мислив за принципом дзеркала. Людина дивиться на небо, але бачить у ньому знаки, символи, образи земних речей: людей, держав і суспільств. Ще від часів Алана Лільського цю тезу вважали одним із наскрізних принципів світобудови. Тому в текстах Дрогобича помічаємо ще один різновид астрології, яку Дж. К. Райт називав географією, прихованою усередині астрологічної системи³⁴. Зрештою, у Дрогобичевих трактатах можна виділяти ще й елементи астрологічної етнографії, соціології й політології.

Так, Дрогобич загалом ділить світ на юдаїстичний, християнський і мусульманський, поділяючи останній на кілька підвидів. Він послідовно простежує, наприклад, “долю юдеїв” та християн, а також диспозиції сарацинів, турків, халдеїв і єгиптян (або ж лише турків і сарацинів)³⁵. Далі він вибирає небесні тіла та зони, відповідальні за долю окремих народів, територій і конфесійних спільнот: Меркурій керує християнським світом, Марс впливає на долі турків, Венера – на сарацинів тощо. Таким чином наш астролог лише пристосовує до власних класичну схему того ж таки Птолемея, у якого Юпітер і Марс відповідають за Європу.

Загалом, Дрогобичеве уявлення про народи і країни цілком відповідає станові тогочасної географії. Астролог шукає на карті неба відповідники численних земних країн, регіонів і міст – сучасних і архаїчних: Вавилонії, Африки, Франції, Вірменії, Індії, Ефіопії, Лівії, Турції, Єгипту, Персії, говорить про “варварські землі халдеїв”, Малу Азію, Кафу і Константинополь. Важко сказати, як Дрогобич малював їх у своїй уяві, але, принаймні, знав про їхнє існування. Проте увага астролога була зосереджена довкола Європи, в першу чергу довкола Апенінського півострова, ментальна карта якого у Дрогобича особливо насичена. Так, у Прогностиконах він намагався відчути долю окремих міст: Вільна, Москви, Кракова, Познані, Буди, Касонії, Братислави, Низи, Нюнберга, Колонії/ Кельна, Неаполя, Тарента, Рима, Перузії, Флоренції, Болоньї, Феррари, Падуї, Равенни, Парми, Мілана, Іммоли, Кремони, Венеції і цілих країн (міст-держав) та регіонів: від Калабрії, Італії і Папської області, Богемії, Франції, Іспанії, Угорщини, Силезії, Англії, Фландрії, Сицилії, Швеції, Норвегії та неокреслених “місць річок і вод”, аж до Литви, королівства Польського, Русі, Подолії, Валахії і татарських місць тощо³⁶. Крім того, у приписуваних Дрогобичу записках про знамення бачимо згадки про Білу Русь, Константінополь, Дакію, Норвегію, Єгипет, Індію, Швецію, а також загальний поділ світу на Азію (і окремо Азію Велику та Азію Малу) Африку і Європу³⁷. На цьому тлі згадки про Львів і “Дрогобич на Русі” – дійсно прояв локального патріотизму. Навіть у трактаті про знамення серед усіх земель Овена окремо виділено “місце, де лежить Русь”³⁸. Також знаменно, що у своїх прогностиках після Рима Дрогобич постійно згадує Польщу та сусідню Чехію. Проте Русь у баченні Дрогобича – не центральна, а погранична зона. Вісь світу для нього – і це здається, природно, – пролягає усе таки через країни Західної, а не Східної Європи.

Водночас астрогографія Дрогобича має не лише фізичний, а й етнополітичний вимір. Астролог прагне передбачити не стільки долю людей, мешканців певного міста, як громадян тої чи іншої держави, і в першу чергу тих, хто керує містами й державами: насамперед папи римського та його найближчого оточення. Невипадково розділ пророцтв про “понтифіка, кардиналів та інших визначних осіб” у його “Прогностиконах” виділений окремо. Далі за тією ж ієрархією влади книжник викладає долю імператора, польського й чеського королів та їхніх царств, а також диспозиції Іспанії, Франції, Угорщини, Італії, і особливо цілого ряду міст – князівств у її складі. Помітно, що інтерпретація долі різних осіб, держав та міст у прогностичних трактатах

Юрія Дрогобича неоднакова. Так, у Прогностикон 1478 р. після папи римського та його кардиналів спочатку згадано “найславетнішого імператора Фридерика”, далі – славного принцепса Казимира (польського короля), потім – “найяснішого князя Ладислава” (короля Чехії) та ферарського очільника Геркулеса³⁹. “Прогностикон 1483 року” подає інший список володарів: після понтифіка його далі очолює “найславетніший римський імператор Фридерик”, проте далі йдеться про долю Польщі, Богемії, Угорщини, Італії і Франції без виокремлення їхніх правителів, проте виділено гадані долі “світлішого короля Фердинанда”, герцога Калабрії, “пана Роберто сан Северіні” та володаря Імоли “достойного слави графа Єроніма”⁴⁰. Це трактування – очевидно, наслідок не стільки астрологічних візій, як політичних симпатій і антипатій, а також, відносин між меценатами/ патронами і їхнім протеже. У цьому плані “Прогностикону” у чомусь споріднений з трактатами для володарів на чолі з “Князем” Нікколо Макіавеллі: астрологічні пророцтва задумувалися не лише як віщування, але водночас і як своєрідні рекомендації правителям.

Проте загалом тексти Юрія Дрогобича підкорені астрологічній логіці небесних знаків. Про це свідчать класифікації людей та подій, які він виводить у своїх трактатах. З одного боку, вони відображають соціальну реальність та очікування тогочасного суспільства. Так, автор Прогностиконів нібито апелює до ключових понять повсякденного життя: він намагається передбачити ситуацію щодо чуми і смертності, родючості й неврожаю, війн і битв, а поруч з тим – долю вагітних жінок, мандрівників, побожних людей і простого люду в цілому⁴¹. Але водночас ним керує власне астрологічне мислення, ґрунтоване на тотальних асоціаціях. Внаслідок цього виникають типові для міфологічного світогляду ланцюжки, здавалось би, мало поєднаних між особою понять і реалій. Головним класифікуючим критерієм тут стає приналежність суспільних груп до певного знаку зодіаку, який має визначати їхню долю. Так, до числа тих, чиїм сигніфікатором стає Сонце, у Дрогобича потрапляють “царі, князі, люди найвищих станів, що перебувають у кінці юності, лисі”, Меркурій опікується “кушцями, проповідниками, астрологами, астрономами, ораторами, геометрами, підлітками, юнаками, тими, хто недавно отримав титули, і людьми, мінливими щодо зовнішності очей”, Сатурн – землеробами і “людьми, що ведуть самотнє життя”, юристами, меланхоліками, розкопувачами могил тощо⁴². Такі переліки, в яких соціальні критерії змішано з психологічними й фізичними атрибутами, типові для тогочасних астрологічних трактатів. Зокрема, на думку ренесансних adeptів астрології, Сонце – “планета філософів і теологів”, що вносить солярну мудрість і щедрість у людський характер; Юпітер, “як король”, відповідає за мирне співіснування між спільнотами. Сатурн утворює земне олово і провокує світові катастрофи, але формує сатурнічний, меланхолійний характер; Місяць – творець лунарного мандрівного, неспокійного і навіть трохи демонічного характеру тощо⁴³. Водночас трактати Дрогобича опираються ще й на принципах астрологічної анатомії і психології. Згідно з канонами жанру, автор “Прогностиконів” укладає окремі гороскопи не лише для різних психологічних типів й вікових груп, але й для окремих частин тіла на зразок: “Грудень. Першого дня – посередньо для холериків юнацького віку, крім суглобів” – такі записи типові для астрологічних передбачень⁴⁴. Це – трафарети, які досвідчений астролог міг лише переносити з трактату в трактат, накладаючи на соціальну й фізичну реальність. Насправді вони закономірні – як наслідок не містичних візій, а Іншого, домодерного способу класифікації речей. Для ренесансної науки та побутового мислення значущою могла стати будь-яка ознака предмета. Звідси – популярність символізму та алегоризму, який несподівано сполучав

між собою дуже віддалені, навіть несумісні речі. Цей загальний діалог небесних знаків і земних речей добре бачимо в трактаті про знамення, який приписували Дрогобичу. Кожен небесний знак, твердить астролог, відповідає водночас за певне природне явище, частину світу, природну стихію, частину тіла, колір, запах і тварину. Наприклад, вплив Овена поширений на Русь, Персію, Британію, Галлію і північну частину Польщі, (особливо в тих місцях, де є пісок і вогонь, і в тих, де ховаються розбійники); йому відповідає залізо, виноградно-червоний колір, копитні тварини та людська голова⁴⁵. Таку асоціативну систематику доповнювала не менш складна комбінаторика: так, планети – зауважував Дрогобич, поводяться по-різному, залежно від того, в який знак зодіаку потрапляють. Крім того, самі зодіакальні знаки можуть як поєднуватися, так і протистояти, впливаючи на долю людей і держав: “Відома Кафа – величезна держава, у могутній владі якої знаходиться король Польщі. Якщо перейде у третій фас управителем, тоді – чума Польщі і схоже у протилежному знаку, в тому, що включає Овена” – дещо пророкує Дрогобич⁴⁶. Так, астролог дотримувався думки про те, що земні тіла підкоряються небесним⁴⁷. Проте астрологічна логіка, якою він керувався, була заснована на ментальному “бріколяжі” – уявленні про те, що небесні знаки відображені у земній дійсності, а земні речі – у небесних знаках. Невипадково Дрогобич говорить про відповідність між появою віртуальних фігур небесних звірів- чудовиськ як знамень і небезпекою, яку несуть реальні звірі, котрі живуть поруч з людьми на землі⁴⁸. Усе це робить універсум астрологічних трактатів Дрогобича непростим і заплутаним світом аналогій і протиборств, символів і значень.

Непростими, судячи з усього, були сам стан і статус Георгіуса з Русі. Його життєвий шлях – доля середньовічного студента-мандрівника, який потрапляє в чужу країну і обирає дуже неоднозначну професію. У листі до Чепіля, Юрій Дрогобич не випадково твердить, що хоче займатися астрологією лише певний час, натомість своєю мрією вважає медицину⁴⁹. Професії медика та астролога на той час були настільки ж престижними, як і ризикованими. З одного боку, астрологи і медики на цей час виконували роль консультантів при дворах вельмож. Крім того, здобувши фах і ставши викладачем Болонського університету Юрій з Дрогобича міг згодом опертися на авторитет вченого і вчителя-магістра, а також отримувати достатню платню. Водночас астрологічне ремесло раз по раз піддавали критиці. Зокрема, у його доцільності сумнівалася католицька церква. З одного боку, церковні ієрархи нерідко довіряли гороскопам. Водночас астрологічна і алхімічна доктрина, на думку багатьох тогочасних теологів, межувала зі схизмою. Справді, середньовічні й ранньоновітні астрологи визнавали, що Всесвіт керований Богом і ангелами. Водночас універсум для них – пантеїстичний “живий” світ, здатний сам по собі творити чуда. Такий світ рано чи пізно перебирає на себе риси самого Божества. А звідси вже недалеко і до єретичних антихристиянських уявлень гінзбургівського Меноккіо про космос як “сир”, у якому, наче “черв’яки”, народжуються надприродні сили. Тема астрології зустрілася і з сумнівами світських інтелектуалів. Наприклад, у трактатах П’єтро Помпони (Помпонацці) зустрічаємо справжню апологію астрології. Небесні тіла – твердить один з його уявних диспутантів – і самі собою спрямовують людей, і дають очевидні знамення майбутніх подій – у людських снах і через тварин, у повітрі і на землі. Він навіть доходить категоричного висновку: “вищі сили діють на світ виключно за посередництвом небесних тіл”⁵⁰. Але крізь цю квазіхристиянську віру проглядають серйозні вагання щодо того, чи можуть зірки впливати на долю людей. Для простолюду будь-яка наука, схожа на астрологію чи алхімію, видавалася, очевидно, настільки ж таємничою, як і потенційно небезпечною.

Отож, астрологічне знання могло стати як серйозним інструментом влади магістра над студентами і простаками, так і чимось зовсім протилежним. У такому контексті астролога цілком могли вважати і шарлатаном, і еретиком, і навіть чорнокнижником.

У цьому ж аспекті слід розглядати й сам міф Юрія з Дрогобича в історичній пам'яті нащадків. У ХХ ст. на нього – залежно від ідеологічних орієнтирів – дивилися і як на автора першої української друкованої книги, і як репрезентанта “передової гуманістичної науки”, і як “славного українського вченого, який твердо стояв на своїй національності”, і “великого сина Червоної Русі”, і врешті, як на великого дрогобичанина⁵¹. Невипадково на картині Фелікса Ляховича Юрій Дрогобич, поруч з Іваном Франком, Маврицієм Готлібом та Казімежем Вежинським став одним з символів Дрогобича⁵². Так чи інакше, у Георгієві з Русі бачили дуже багатостороннього інтелектуала європейського рівня. Саме на такому тлі виникла суперечка довкола того, якій культурі належить Юрій Дрогобич⁵³. На цьому ж ґрунті розвинувся і культ цього вченого, поширений у сучасній Галичині⁵⁴.

Водночас у науковій думці постать Георгія з Русі постійно переосмислюється. Яскравим прикладом є позиція найвизначнішого дослідника його творчості та біографії – покійного вже академіка Ярослава Ісаєвича. На початку 70-их рр. він наближався до глорифікації, уславлення Юрія Дрогобича. Проте в останні роки життя схилився до виваженої оцінки цієї постаті. Вчений уважав, що Дрогобич був незвичайною людиною у контексті Червоної Русі, але цілком звичайним ученим у тогочасній Західній Європі. І в такому підході є сенс.

Без сумніву, значення Георгія з Русі у контексті європейської думки та культури самої Русі не можна ані применшувати, ані перебільшувати. Його астрологічні передбачення, очевидно, були далеко менш популярними, як твори Аргиппи Немесійського, Парацельса чи Мішеля Нострадамуса. Крім того, сумнівно, чи можна їх вважати результатом синтезу східної і західної культур. Натомість імовірно, що сам Дрогобич прагнув бачити себе власне західноєвропейським астрологом, хоч і не забував про своє руське походження. Отож, дискусії довкола Дрогобича у чомусь нагадують суперечки довкола іншого представника Східної Європи, постать якого також тісно пов'язана з небом і зорями, – Миколаєм Коперником. Тому їх не варто тут продовжувати. Звичайно, Юрій Дрогобич не був революціонером в науці, і напевно, не хотів ним бути. Перед нами – зразок доволі успішного інтелектуала-книжника з усіма його міфами, стереотипами, упередженням і прозріннями. І це логічно: “Георгій з Русі” був дитям Відродження, яке залишалося Середньовіччям.

¹ Цит. за: Українська Загальна Енциклопедія. Книга Знання. Під ред. д-ра Івана Раковського. – Львів-Станіславів-Коломия, 1931. – Вип. 9. – С. 1151.

² Гуркевич В. Дрогобицький Юрій // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1931. – Ч. 1. – С. 171.

³ Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич. – Київ, 1972. – 121 с.

⁴ Українська поезія XVI ст. / Упорядник В. Яременко. – Київ, 1987. – 287 с.

⁵ Райан В. Баня в полночь: Исторический обзор магии и гаданий в России / Пер с. англ. – Москва, 2006. – С. 576.

⁶ Тут і далі цитати даються за виданням.: Дрогобич Ю. Роки і пророцтва / Уклад. і наук. ред. В. М. Вандишев. – Х., 2002. – 287 с.

⁷ Там само. – С. 274-286. На жаль, це видання праць Юрія Дрогобича містить багато казусів, зокрема лінгвальних. Так, на титулі книги її назва та вихідні дані вказані російською, натомість повний бібліографічний опис на звороті – україномовний. Крім того, лише три тексти Дрогобича (лист і два “Прогностикони”) у книзі подано латинською, українською і російською мовами. Натомість “Судження про затемнення” дається лише у вигляді фотокопії та російського перекладу; передмова та післямова до збірки також написані російською. До того ж, у виданні відсутній будь-який науковий апарат, що суттєво знецінює цю книгу.

⁸ Дрогобич Ю. Роки і пророцтва... – С. 78.

⁹ Там само. – С. 139, 156.

¹⁰ Там само. – С. 70, 90.

¹¹ Там само. – С. 61,78.

¹² Там само. – С. 70, 88.

¹³ Там само. – С. 71, 90.

¹⁴ Там само. – С. 159.

¹⁵ Там само. – С. 71, 89.

¹⁶ Там само. – С. 180.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Guido da Pisa's Expositione et Glose super Comediam Dante or Commentary on Dante's Inferno / Ed. By V. Cioffari. – New York, 1974. – P. 94.

¹⁹ McDannell C., Berhnad L. Heaven: A History. – New Haven and London, 1988. – P. 86.

²⁰ Дрогобич Ю. Роки і пророцтва... – С. 61, 78.

²¹ Музична естетика західноєвропейського середньовіччя / Упор. текстів і вступна стаття В. Шестакова. – К, 1976. – С. 216-221.

²² Койре А. Пустота и бесконечное пространство в XIV в. // Койре А. Очерки истории философской мысли / Пер. с фр. – М, 1985. – С. 74-99.

²³ Kuhn T. The Copernican Revolution. Planetary Astronomy in The Development of Western Thought. – Cambridge (Mass) – London, 1999. – P. 117.

²⁴ Койре А. Пустота и бесконечное пространство... – С. 78.

²⁵ Kuhn T. The Copernican Revolution... – P. 118.

²⁶ Койре А. Пустота и бесконечное пространство... – С. 99.

²⁷ Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук / Пер с. фр.– Спб., 1994. – С. 54.

²⁸ Дрогобич Ю. Роки і пророцтва... – С. 269.

²⁹ Там само. – С. 55-66; Miccolo P. Storia della filosofia moderna. – Roma, 1985. – P. 52-55.

³⁰ Miccolo P. Storia della filosofia moderna... – P. 56.

³¹ Гарэн Э. Магия и астрология в культуре Возрождения // Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Пер. с итал. – Москва, 1986. – С. 339.

³² Там само. – С. 334.

³³ Дрогобич Ю. Роки і пророцтва... – С. 248.

³⁴ Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов / Пер. с англ. – Москва, 1988. – С. 124.

³⁵ Дрогобич Ю. Роки і пророцтва... – С. 62-63, 79-78, 142-143, 159-160.

³⁶ Там само. – С. 140-141, 144-149, 157-159, 161-166.

³⁷ Там само. – С. 250-252.

³⁸ Там само. – С. 250.

³⁹ Там само. – С. 64-65, 82-84.

⁴⁰ Там само. – С. 144-148, 161-165, 170-171.

⁴¹ Там само. – С. 87-90.

⁴² Там само. – С. 69-71, 86-87.

⁴³ Дет. див: Lewis C. Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej. – Kraków, 1995. – S. 105-114.

⁴⁴ Дрогобич Ю. Роки і пророцтва... – С. 97.

⁴⁵ Там само. – С. 250.

⁴⁶ Там само. – С. 250.

⁴⁷ Там само. – С. 259.

⁴⁸ Там само. – С. 257.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Помпонаци П. Трактаты о бессмертии души, о причинах естественных явлений или о чародействе / Пер. с итал. – Москва, 1990. – С. 185.

⁵¹ Див., напр.: Дрогобиччина – земля Івана Франка / Під ред. Л. К. Луціва. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973. – С. 201-211; Аксиоми для нащадків. Збірник нарисів під ред. О. Романчука. – Львів, 1992. – С. 277-287; Нариси з історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку ХХІ ст. / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2009. – С. 47-50.

⁵² Нариси з історії Дрогобича... – С. 307.

⁵³ Дрогобиччина – земля Івана Франка / Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів / Упор. і ред. М. Шалата. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С. 137-140.

⁵⁴ Там само. – С. 135-137.

Роман Голик.

Георгіус з Русі в країні див: Юрій Дрогобич і стереотипи європейської ментальності XV – XVI ст.

У статті зроблена спроба проаналізувати світогляд Юрія Дрогобича через призму стереотипів його часу, зокрема уявлень західноєвропейської астрології XV – XVI ст. Автор доходить висновку, що у трактатах Георгія з Русі відображена класична парадигма науки у її тогочасному розумінні. Це не виділяє їх на фоні аналогічних творів, які з'явилися у західноєвропейському культурному просторі, але відокремлює на тлі тих текстів, які з'явилися тоді у Східній Європі.

Roman Holyk.

Georgius from Rus' in the Wonderland: Yuriy Drohobych and the Stereotypes of the European Mentality of the XV – XVI Century.

The article reconstructs the mentality of Yuriy Drohobych or Georgius from Rus' in the context of Renaissance Italian astrology. The author analyses his texts as the synthesis of the banality and originality.